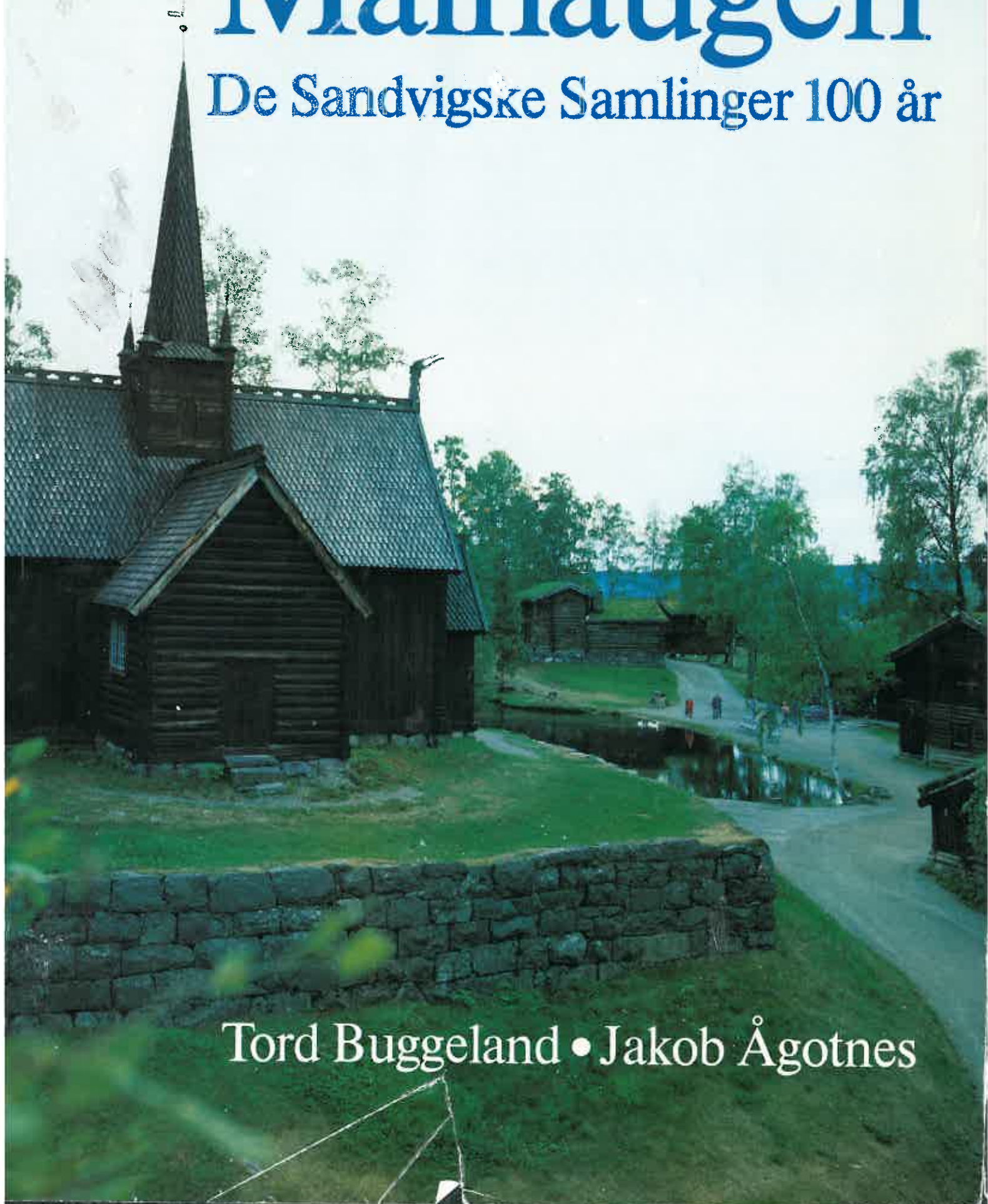

Maihaugen

De Sandvigske Samlinger 100 år

Tord Buggeland • Jakob Ågotnes

Anders Sandvig

– tannlege og museumsgrunnlegger

Noen livsløp er mer dramatiske og begivenhetsfylte enn andre, med flere hindere og erobring av flere topper, men òg med sterkere pulsslåg under løpet. Tannlegen og museumsmannen Anders Sandvig hadde et eventyrlig livsløp. Det tok sin begynnelse i et fattig fiskermiljø ytterst mot storhavet i Romsdalen og endte i direktørstolen på Maihaugen i innlandsbyen Lillehammer med Gudbrandsdalen, dalenes dal, i ryggen.

Anders Sandvig var født på garden Hostad i Bud kirkesogn i Romsdalen. Foreldrene var Maren Knutsdatter og Syver Andersen. Farfaren hans, Anders Andersen Åsestøl, var fra Jostedal i Sogn. Han kjøpte garden Løvås i Aukra sokn i Romsdalen og flyttet dit i 1830 med kone og fem sønner. Den nest yngste av sønnene var Syver, eller Sjur som han ble kalt. Han var fem år da de flyttet til Aukra.

Syver Andersen giftet seg i 1851 med Maren Knutsdatter Hustad, som var 19 år gammel. Han ble dermed inngiftet i de gamle solide slekter i Fræna, Hustad og Farstad. Marens mor var av Farstadætten som var kjent for å være særs flinke og dyktige folk.

Deres første barn, datteren Karen Maria, ble født i april året etter. To år seinere fikk de enda en datter som fikk navnet Marit. Først ti år etterpå, i 1862, fikk de en sønn som ble kalt Anders etter farfaren, som skikken var den gangen.

Foreldrene til Anders flyttet flere ganger. Når de hadde drevet en gard ei stund og kom over en som var bedre, så solgte de og kjøpte den nye. Det var heile tida gardar innen Hustad kirkesogn de handlet med, slik at de holdt seg til de traktene hvor de var kjent og hadde

familie. Anders ble født på garden Hostad som lå noen kilometer inn fra sjøen. Men fire år seinere solgte de Hostad og kjøpte en av Sandvikgardene som ble kalt Remmen.

Anders Sandvig ble født på Hostad i Romsdalen i 1862, og døde i 1950. På Sandvigs fødselsdag 11. mai 1949 ble denne bautaeen avduket til ære for museumsgrunnleggeren fra bygda. Bautaeen er reist av Fræna kommune.

Barndommens bygd

Sandvikgardene lå ute ved kysten. Her hadde Anders sine oppvekstår, og det var herfra han fikk navnet som skulle bli så kjent seinere. Det var vanlig den gangen at man brukte gardsnavnet som etternavn, og det gjorde Anders og foreldrene også. Det vil si – faren var ikke skrivekyndig, så i tingbøkene har han undertegnet sine gardskjøp og -salg «med påholden penn». I kirkebøkene er gardsnavnet Sandvik stavet med «k» i enden. Anders skrev i voksen alder familienavnet sitt med «g».

Fræna er ei værhard halvøy som ligger ut mot det åpne havstykket Hustadvika. Hustadvika var kjent som ett av de vanskeligste havstykkene i leden nordover. Her var mange tragiske forlis både i eldre og nyere tid. Gardene på denne kyststrekningen var ikke store, men med hardt arbeid på sjø og på land greide folk flest seg tålig bra. Karfolka var ofte på fiske på havet. Gardsarbeidet ble derfor for en stor del overlatt til kone og barn som var hjemme.

Sandvikgardene ligger på ei smal og lav landstripe med fjellet Stemshesten bak seg og Hustadvika med sine brott og brenninger foran seg. Det er et uforanderlig åpent og værhardt landskap uten lunende skog eller trær mot et hav som skifter fra speilklare sommersolnedganger til bølgekropper med kvit foss på skulderen i uavlatelige kast mot land. Landskapet, trygt og pålitelig, gav det meste til det daglige kosthold, og torv til brenne. Havet, uberegnelig, men gavmildt, var «ekstrastabbur» som også kunne gi et overskudd i klingende mynt.

I dette miljøet vokste Anders opp. Søstrene, som var ti og tolv år eldre, flyttet tidlig ut fra hjemmet, så Anders var nesten som et enebarn. I erindringsbøkene som Anders Sandvig skrev etter at han hadde fylt 80, har han fortalt litt om barneårene og oppveksten. Som andre barn den gangen ble de tidlig satt i arbeid, men de hadde også tid til leik. De moret seg med å skli på Rennesteinen, og de øvde seg i talekunster på Prekestolen i Storhaugen. Men det mest spennende oppholdsstedet for ungene var fjæra i Sandviksleira. Der kunne en san-

Sandviksbrukene, hvor Anders vokste opp på Sandvik-Remmen, ligger på landstripa mellom fjellet Stemshesten og havstykket Hustadvika.

ke rekved og andre ilanddrevne saker etter uværnetter, og der lå restene etter ei skute som hadde havarert for lenge siden. Bare spantene stakk opp av sanden, men historiene om forliset levde. Og det ble snakket om auk-sjonen der sakene som hadde vært om bord, var blitt solgt og spredd rundt om i de vesle fiskerheimene. Kapteinen på den forliste skuta skulle være en av Anders' forfedre.

Langt mer skremmende var historiene om folk fra bygda som hadde forlist med de små åpne båtene som ble brukt på havfiske. Forlis og tap av menneskeliv var ikke uvanlig. Utrolige redningsdåder av folk som red på båthvelvet, ble det også berettet om. Kampen for å greie seg, ofte med livet som innsats, var med og preget menneskene som vokste opp der. Alle var nok ikke like fortrølige med å ha havet som nabo og forråds-kammer, men valgmulighetene var ikke mange.

Anders var redd for sjøen, og han var heller ikke sjøsterk. Når faren var borte på fiske, var det Anders opp-gave å skaffe kokfisk til seg og moren. Det ordnet han

på den måten at han satte ei line med mange angler inne på den grunne Sandviksleira, og han fikk såpass at de hadde det de trengte.

Anders var flink med hendene. Han lærte seg litt blikkenslageri av en fant som ble kalt Blekk-Pål. Etter hvert ble han såpass dyktig at han greide å framstille auser og andre smågjenstander som han solgte. På den måten skaffet han seg og moren kontanter når faren var på fiske, og det var ofte det eneste de hadde av rede penger. Det forteller litt om de vanskelige tidene på landsbygda i 1870-årene, men også om hvor tidlig Anders måtte ta sin tørn for å hjelpe seg selv og familien.

Anders Sandvig gikk på omgangsskole. Læreren het Iversen og var tidligere underoffiser. Anders var en flink elev, og det hendte at Iversen brukte ham som «hjelpelærer». Allerede i skoledagene utmerket han seg med sterk innlevelsesevne og behov for å gjøre andre delaktig i sine opplevelser. Det første besøket i byen, i Kristiansund, gjorde et mektig inntrykk på hans åpne barne-sinn. Tilbake i skolestua ville han gjerne fortelle om det

Hustadvika

han hadde sett og opplevd. Da læreren berettet om den himmelske herlighet, tillot Anders seg å trekke den sterkt i tvil; han hadde vært i Kristiansund og med egne øyne sett hvor fantastisk allting var der. Han ville derfor framholde at Kristiansund var langt penere enn himmelen. Resultatet var et opphold i skammekroken, en forsmedelig opplevelse for en ærgjerrig unggutt. Ekstra skamfullt var det fordi han måtte stå der sammen med en av jentene, som hadde vært uheldig og laget dam på gulvet. Så sterkt reagerte han på denne opplevelsen at han orket ikke gå på skolen neste dag. Han skulket. Vi møter følelsesmennesket Anders Sandvig første gang.

Ondt ofte lider den fiskermann...

Siste vinteren Anders Sandvig bodde hjemme, fikk han prøve slitet som fisker for alvor. Han var med på linefiske på en båt der faren var høvedsmann. Denne vinteren på fiske ble en vond opplevelse for fjortenåringen. Det var utror ved firetida om morgenen og hjem først etter at det var blitt mørkt om kvelden. Sjøsjuk var han også. Når han la seg om kvelden, hendte det han bad til Gud om at det måtte bli dårlig vær neste morgen så de slapp å dra ut.

I dette fiskermiljøet ble en sett ned på dersom en ikke tålte sjøen. Foreldrene var nok klar over at Anders ikke dugde til å bli fisker. Selv om de ikke bebreidet ham det, følte han det som et personlig nederlag både overfor kameratene og miljøet. Men han hadde bestemt seg; fisker ville han ikke bli.

Anders Sandvig hadde en god heim og en god barn- dom. Foreldrene hadde hatt det strevsomt og trangt, men de hadde vært gode og snille. Han mintes gjerne morens store milde øyne og farens markerte ansikt med smilet og hakeskjegget. Men oppveksten i et miljø der det daglige strev ofte var en kamp med livet som innsats, kom for alltid til å prege denne gutten med et følsomt sinn og en frodig fantasi. Og historiene om forlis og stordåder virket med til å vekke sansen for fortida.

Oppbrudd

Anders Sandvig ble konfirmert i Hustad kirke 30. september 1877. Han var 15 år gammel og stod som nr. 1 i kirkeboka med karakteren «Meget godt i Christendomskundskab, Flid og Vandel». Spørsmålet for unggutten var hva han nå skulle ta seg til. Sjøen og fisket hadde han alt prøvd og var viss på at det ville han ikke fortsette med. Gard hadde de ikke lenger. Foreldrene

hadde solgt Sandvik-Remmen alt to år tidligere og var blitt føderådsfolk da mora bare var 45 og faren 50 år. Anders hadde derfor ingen gard som bandt ham til heimstedet. Den eneste muligheten som da stod åpen for ham, var å dra til byen og prøve å få seg noe å gjøre der.

Arbeid i byen var eneste utveien for mange mennesker fra bygdene i denne perioden. Folketallet i Norge hadde økt kraftig, og industrien var i sterk vekst. I 1850 var det 12 300 industriarbeidere i Norge. 25 år seinere var antallet vokst til 45 700. Storparten av industrien var lokalisert i byer eller tettsteder som fikk bystatus. Den prosentvise delen av Norges befolkning som bodde i byer vokste tilsvarende.

DEN NORSKE LANDSBYGDA I FORANDRING

På landsbygda var det krise. Tollvernet var blitt opphevet, slik at bøndene etter hvert måtte konkurrere med billig innført korn og fleisk. Det førte til prisfall på norske landbruksprodukter. Samtidig steg arbeidslønnene i jordbruket fordi de unge enten reiste til byen og tok seg arbeid, eller de emigrerte til Amerika. I 1855 innførte Norge 36,4 prosent av det kornet landet trengte. I 1911 utgjorde kornimporten hele 70,5 prosent av det totale forbruket.

En omlegging av jordbruket tvang seg derfor fram. Bøndene gikk over til større grad av kveghold. En mekanisering av driftsmåten ble nødvendig. Nye lett-drevne landbruksredskaper som hestslåmaskin og høyrive førte til at det trengtes færre hender i onnene. Det ble bygd mer hensiktsmessige driftsbygninger, og arbeid og stell ble mer rasjonelt. I 1860 var det sju meierier i Norge, i 1900 var antallet økt til 780! Det er i disse årene at det norske jordbruket endrer seg fra å være hovedsakelig et selvforsyningsjordbruk til å bli et handelsjordbruk med et velorganisert omsetningssystem bygd på samvirke-tanken. «Hamskiftet» på landsbygda medførte langt større grad av pengehushold enn det som hadde vært vanlig tidligere.

Avgjørelsen den nykonfirmerte Anders måtte ta var ikke vanskelig; han måtte ut. Han kunne ikke fortsette i et bygdesamfunn uten arbeidsmuligheter og der behovet for kontanter stadig økte. Dessuten hadde han utferdstrang og behov for å få lært noe slik at han kunne greie å brødfø seg selv. Valget stod mellom de nærmeste byene Kristiansund og Molde. Fra gammelt av var det Kristiansund som var byen for kystbefolkningen i denne delen av Fræna. Den lå nærmest til, og man slapp å krysse det åpne havstykket Hustadvika. Men viktigst var at byen var det sentrale omsetningssted for fisken fra Romsdalen og Nordmøre.

Ublidt møte med barndommens by

Ulysten til fisket, en sterk utferdstrang og et lysende barndomsminne førte til at 15-åringen Anders Sandvig en høstdag stod i Kristiansund. Med ungdommelig pågangsmot begynte han runden fra butikk til butikk og bød fram sin arbeidskraft. Men det ble avslag etter avslag. Nå fikk han bruk for sin medfødte optimisme og sine evner til å forfølge et mål uten å gi opp ved første motstand. Det var egenskaper som han i fullt monn skulle få bruk for seinere i livet. Etter nye forsøk lyktes han omsider å få arbeid hos en grovsmed.

Arbeidet i smia var tungt, losjiet var dårlig og kosten heller skral. Følgene uteble ikke. Da våren kom, ble han syk og måtte se seg om etter lettere arbeid. Det var utenkelig å reise tilbake til foreldrene. Det ville føre vanære og skam også over dem om det skulle bli kjent at han var ubrukelig i byen.

Anders greide seg sommeren igjennom ved å ta arbeid på fiskebergene i byen. Da høsten kom, fikk han høre at gullsmed Johan Aasen skulle tilsette en læregutt. Her meldte han sin interesse, idet han mente at det grenset inn på blikkenslagerarbeidet han kjente fra barndommen. Og han fikk jobben.

Nå fulgte arbeidssomme, men interessante og utviklende år. Foruten gullsmedarbeid fikk han på verkstedet hos Aasen for første gang kjennskap til tannteknikk. I Kristiansund var det én tannlege, Wilhelm Olsen. Gull- og annet metallarbeid som han skulle ha utført, satte han bort til gullsmed Aasen, som tidlig ble klar over Anders' fingerferdigheter, så han overlot tannarbeidene til ham. Etter hvert ble det et mer personlig forhold dem imellom, og det endte med at Anders flyttet over til Olsen og arbeidet litt for ham også samtidig som han fortsatte i gullsmedlæren. Olsen leste med ham når han hadde tid, for nå hadde unggutten fra Hustad tatt en dristig bestemmelse; han ville bli tannlege.

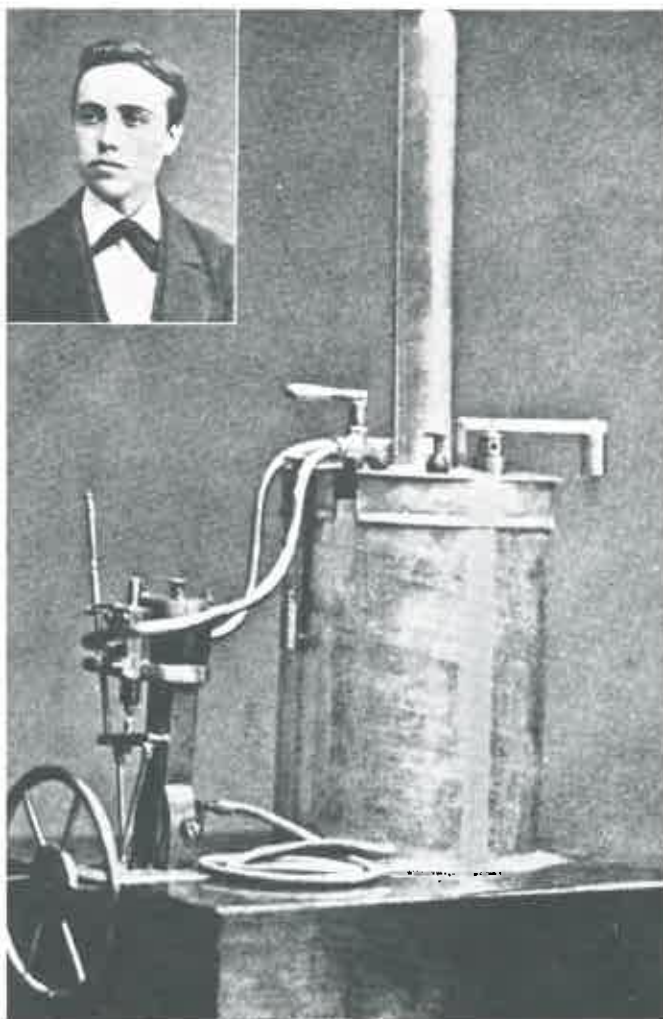
Det ble mye arbeid og slit. Kontanter var det smått med. Om dagen var han i gullsmedlære, om kvelden gikk han på tegneskole, og om søndagene fulgte han undervisningen på en aftenskole. Den lille fritid han hadde til overs, brukte han til å konstruere en dampmaskin. Den ble antatt til en utstilling i Kristiansund og vakte stor oppmerksomhet. Han fikk tillatelse til å lodde den ut, og pengene som kom inn, tok Anders godt vare

«Min dampmaskin, som vel på en måte ble min lykke», sa Anders Sandvig om dampmaskinen han konstruerte som unggutt i Kristiansund. Dampmaskinen vakte oppmerksomhet, og ble loddet ut for å finansiere tannlegestudiet hans i Oslo. Innfelt et ungdomsbilde av Sandvig.

på. De ble brukt til å finansiere hans videre utdannelse som han måtte få i Oslo, eller Kristiania som det het den gangen. «Dampmaskinen som vel på en måte ble min lykke», sa han selv 70 år seinere.

De gode hjelpere

Etter hvert var det flere i Kristiansund som ble oppmerksom på ungdommen fra Hustad. En av dem var presten Brinchmann; Anders var blitt kamerat med sønnene hans. Brinchmann visste utmerket godt at det oftest var kontantmangel som hindret evnerike ungdommer å gjøre alvor av sine utdannelsesplaner. Og med Anders Sandvig var årsaken nokså åpenbar. For å hjelpe fram denne unggutten som hadde vakt hans interesse både ved sin flid og sin oppfinnsomhet, samlet han sammen penger blant noen velstående Kristiansundborgere og skjøt noe til selv. Med denne kontantsummen i lomma kunne Anders Sandvig dra til Oslo for å fullføre sine studier og ta den endelige tannlegeeksamen.

Hovedstadsår

Tidlig på nyåret 1882 stod Anders Sandvig i Kristiania og skulle begynne en helt ny tilværelse. Livet i hovedstaden var noe ganske annet enn i småbyen Kristiansund. Der holdt Storting og regjering til, der lå sentrum for ånds- og kulturlivet. Og nettopp begynnelsen av 1880-årene var en gjæringstid både politisk og kulturelt. Den voksende industriarbeiderklassen var i ferd med å bli den mest tallrike klassen i det norske samfunnet, og deres klassebevissthet hadde allerede fått organisatorisk uttrykk i de første fagforeninger. I diktning og annen kunst var det den nye realismen, eller naturalismen, som var kunstnerens idémessige utgangspunkt.

Kontrasten mellom det gammeldagse og tungvinte sliet i heimbygda og den nye gjæringstida i hovedstaden var slående. Følelsen av at den gamle tida ble borte i ett slag til fordel for noe helt nytt måtte bli vekt hos den åpne og interesserte unggutten fra Romsdalen.

Byliv og studier

Anders Sandvig fikk leie et kvistværelse i et lite hus i Kristian Augusts gate med utsikt til Tullinløkka. Med sin spinkle startkapital hadde han neppe verken råd eller

tid til i særlig grad å delta i hovedstadens uteliv eller å nyte utsikten. Han fulgte universitetsforelesninger hos lærerne prosektor Hennum, cand.med. A. Kildal og cand.teol. Fredrik Fredriksen. Samtidig fortsatte han den praktiske utdannelsen hos tannlege Jensen.

Han arbeidet planmessig og iherdig. Faktisk hadde han så dårlig råd, at han måtte låne klær for å framstille seg til eksamen, noe han opplevde som ydmykende. Men hans iherdige innsats og store viljestyrke gav resultater. Ni måneder etter at han kom til Oslo, den 6. november 1882, avla han en meget god tannlegeeksamen.

20 år gammel, tannlege Anders Sandvig fra Sandvik-Remmen i Hustad i Romsdalen! Dette var knapt en alminnelig «karriere» blant ungdommer fra kystdistrikterne i Norge. Noen få drev det kanskje til å bli lærere, og en sjelden gang så langt som til å bli prest. Anders var trolig en av de første fra si heimbygd som fikk en teoretisk utdanning og derved tok skrittet fra en kultur og livsform og over i en helt annen. Tannlegeeksamen var det første resultatet av Anders Sandvigs mest iøynefallende karakteregenskaper: ukuelig energi, utholdenhet og evne til å arbeide for langsiktige mål.

Det hadde vært vanskelige og harde ungdomsår for unggutten fra Hustad. Fattigdommen og avhengigheten av andre hadde gjort det nødvendig å presse seg til å lese

I 1882 flyttet Anders Sandvig til Oslo for å fullføre sine tannlegestudier og avlegge eksamen. Under oppholdet bodde han i kvistværelset i det lille huset i Kristian Augustgate ved Tullinløkka.

og ta eksamen på kortest mulig tid. Han følte sterkt at han hadde forsømt sine kulturelle og åndelige evner og ressurser. På det feltet hadde han mye å ta igjen. Men med en utdannelse i ryggen hadde han helt andre muligheter enn tidligere. Arbeidet han gjorde heretter, ville være en investering for hans egen framtid. Han kunne prioritere, og han behøvde ikke lenger føle avhengighet og ansvar overfor andre. Så snart tannlegeeksamen var unnagjort, fikk han en assistentstilling hos tannlege Petra Lie i Oslo. Den var ikke så godt betalt, men han var vant til å leve spartansk og greie seg med lite. Etter en kort periode her flyttet han til Gjøvik og åpnet egen praksis. Instrumentene han trengte, fikk han for en del låne av Petra Lie.

Første utenlandsreise

Der var ingen tannlege på Gjøvik fra før, og forretningen hans gikk brukbart. Alt han kunne spare, ble lagt til side. Målet for sparingen var en utenlandsreise, han ville til Tyskland for å se, oppleve og lære mer.

I det hele tatt var det mange ungdommer som forlot Norge på denne tida. Men det var til Amerika de reiste, og i 1882, det året Anders Sandvig tok sin tannlegeeksamen, var utvandringen på topp. Da var det 29 000 som forlot landet. En stor del av utvandrerne kom for øvrig fra indre Østlandsområdet, de traktene hvor Anders Sandvig skulle slå seg ned bare få år seinere. Så stor var utvandringen fra dalene og fjellbygdene på Østlandet, at til tross for den store befolkningsveksten gikk folketallet tilbake. Hver vår kunne en se store følger med sine kjerreløse på vegene i Gudbrandsdalen med kurs mot Oslo eller Trondheim som var de viktigste utskippingshavnene for Amerikafarerne.

Tannlege Sandvig dro også ut, men han reiste til Berlin. Det var ikke uvanlig blant norske tannleger den gangen at man reiste til Tyskland for å finpusse utdannelsen. I Berlin hadde han fått plass ved tannlegeinstituttet Busch og skulle følge arbeidet hos hofftannlege Telschow.

Han har ikke fortalt så mye om Berlinoppholdet, men vi vet at han også der arbeidet hardt og kanskje sultet for å få den oppsparte kapitalen til å strekke til. Samtidig skulle han også prøve å ta igjen noe av det forsømte i sin personlige vekst og modning. Han ville gjerne se og oppleve noe av den kunst og kultur som han ellers bare hadde kunnet drømme søte drømmer om. Om kveldene når han hadde tid til overs, gikk han i den skandinaviske klubben i Berlin. Her fikk han etter hvert en venn i dansken Frederik Blatt, som kom til å få stor betydning for Anders Sandvig. Blatt hadde et godt bibliotek der

Anders kunne låne bøker. Han var også kunstinteressert, og om søndagene tok han vennen med seg i museer og kunstgallerier. Blatt viste ham slottene i Potsdam, tok ham med på konserter og ellers det som var verdt å se og høre for å utvikle ungguttens kulturelle dannelse.

Frederik Blatts «oppdragergjerning» ble av uvurderlig verdi for Anders Sandvig. Han var svært takknemlig for alt Blatt hadde gjort for ham. Sandvig sa selv i et avisintervju mange år seinere at det var først under oppholdet i Berlin «at jeg fikk nogen dybere interesse for Folk, Kultur og Kunst»¹⁾.

Sykdommen slår til

Det gikk stadig framover med arbeidet. Han hadde fått en post i Wiesbaden, og alt lå vel til rette for den nybakte tannlegen som endelig var i ferd med å komme seg ovenpå.

Men så slo sykdommen til. Under Kristiansundoppholdet hadde han fått en påminnelse om at helsa ikke var så god. Flere års hardt arbeid under livsforhold kjenntegnet av altfor lite mat og dårlige boforhold, slo nå tilbake. Han hadde følt seg slapp og hostet en periode, men ville ikke oppsøke doktor. En dag fikk han en blodstyrning. Vi har bare Sandvigs egne ord for det som skjedde, og han forteller at den tyske legen hadde sagt at den ene lungen var angrepet; han var alvorlig syk. Anders Sandvig dro tilbake til Oslo og ble undersøkt av en lege der. Han gav Sandvig dødsdommen; han hadde bare noen vintermåneder igjen å leve.

22 år og dødsdømt. Alt slitet og forsakelsene hadde vært forgjeves, alle drømmene var brutalt og nådeløst tilintetgjort. Avmaktfølelsene overmannet ham, ikke til å undres på at tårene trengte seg fram.

Venner i Oslo tok seg av ham og stelte med ham, de forstrakk ham også med penger. Selv kunne han ikke gjøre stort. Men hans følsomme sinn registrerte vennenes fintfølelse og hjelpsomhet.²⁾ Det eneste han selv kunne utrette, var å be. Vårherre som hadde hatt makt til å ordne med været så han slapp å dra på sjøen, var den han kunne sette sin lit til i den vonde og vanskelige situasjonen han var havnet i. «Jeg tryglet og ba (---) jeg ville så nødig dø,» fortalte han etterpå.³⁾

Litt etter litt kom han seg såpass at han reiste til vennene på Gjøvik der han hadde begynt praksis før han dro til Berlin. Bokhandler Bodding og hans familie ble hans gode støtter. Langsomt ble han bedre, men i underbevisstheten gnaget Oslolegen dr. Voss dystre spådom: «De kan greie det til ut på vinteren; høyden til våren.»

Tannlegepraksis på Lillehammer

Vinteren 1885 bestemte han seg likevel for å flytte til Lillehammer og starte ny tannlegepraksis der. Det ble å starte på bar bakke enda en gang, med lånt frakk og lue og en 10-kroneseddel som startkapital. Det eneste han eide, var noen instrumenter og penger for å kunne utøve sitt yrke.

Hva var det som fikk Anders Sandvig til å dra til Lillehammer? Innlandsbyen ved nordenden av Mjøsa hadde allerede ry som rekreasjonssted. Luften i dette området skulle være spesielt ozonholdig, noe som var gunstig for folk med lungesykdommer. Det var en av grunnene til at han dro dit. Lillehammer hadde heller ingen tannlege på det tidspunkt. Faktisk fikk han hele Gud-

brandsdalen fra Lillehammer til Dovre som sitt distrikt. Men hvor mye han egentlig trodde på en framtid som tannlege, er ikke godt å avgjøre i ettertid. Selv har han sagt at han reiste til Lillehammer for å dø. Det kan virke underlig at han med en dødsdom hengende over seg, ville reise til et nytt sted og gå i gang med en ny praksis. Antakelig har han blitt så pass mye bedre under oppholdet på Gjøvik at sjokket og den verste skrekken etter hvert vek plass for en forsiktig optimisme og et svakt håp om bedring likevel. Han var optimistisk av natur, og kunne ikke akseptere en dødsdom. Alt hadde ordnet seg for ham inntil da. Det kunne ikke være slik det skulle ende.

Det gikk også bra. Ved en forsiktig livsførsel og varmsomhet vant han litt etter litt over sykdommen. Hans kone mente seinere at det kunne ikke ha vært tuberkulose i og med at han ble frisk igjen såpass fort.⁴⁾

Da Anders Sandvig kom til Lillehammer i 1885, hadde han sin praksis hos landmåler Julin midt i Storgata. Der bodde han også. Lillehammer åndet den gang av «fred og landlig idyll». (Fr. Collett: Storgata, Lillehammer 1893.)

En søvnig småby...

I sommerhalvåret kom en til Lillehammer med dampbåt fra Minnesund. Vinterstid var en henvist til å reise med hest og slede over Mjøsisen. Det gjorde Anders Sandvig også. Det var en småby nærmest i stillstand han kom til. Utlendinger som kom til Lillehammer den gangen, uttalte at «de gammeldagse gatene og husene hadde et søvnig utseende», og det falt ironiske kommentarer om at man ikke risikerte å gå seg vill i denne byen som hadde bare en eneste gate.⁵⁾

1870-årene hadde vært preget av økonomisk krise og tilbakegang på landsbasis så vel som i Lillehammer. Folketallet hadde gått ned fra 1676 personer i 1865 til 1560 ti år etter. I 1880-årene begynte en svak vekst, og i 1885, året Sandvig flyttet dit, hadde folketallet så vidt nådd samme nivå som 20 år tidligere, nemlig 1686 personer.

Tannlegen og museumsgrunnleggeren Anders Sandvig på trappa til Dagsgårdstabburet.

Den begynnende industrireisingen på Lillehammer slet med problemer. I 1885 hadde bomullsspinneriet måttet innstille virksomheten sin, men bildet var ikke uten lyspunkter. Lillehammer Meieri ble startet i 1878 og Gudbrandsdalens Uldvarefabrikk i 1887. Begge disse bedriftene var uttrykk for omleggingen i jordbruket på denne tida. En annen hjørnesteinsbedrift som også var et resultat av de nye tidene, var Mesna Bruk som spesialiserte seg på framstilling av de nye landbruksmaskinene. De produserte særlig slåmaskiner, hesteriver og damptreskeverk.

Lillehammer hadde også en etablert handelsstandsgruppe som var ganske solid og nok kunne ta noen dårlige år. Det fantes også mange håndverkere i byen, men de var ennå ingen organisert gruppe. Først da Lillehammer fikk jernbane og elektrisk kraft 1894, satte veksten inn for alvor.

Men om Lillehammer var en småby med bare en langsom materiell vekst, eksisterte det et aktivt åndsliv i byen. Det ble arrangert flere store folkemøter i Lillehammer med kjente innledere og livlige debatter. Det var dels kulturelle og religiøse spørsmål, dels aktuelle saker med politisk tilsnitt som husmannsvesenet og rentespørsmålet som ble diskutert. Det var i denne perioden Lillehammer ble kjent som «Oplandenes Athen». Disse møtene sprang for en stor del ut av grundtvigianermiljøet omkring folkehøgskolen Vonheim i Gausdal og Bjørnstjerne Bjørnson på Aulestad. Foredragene og de etterfølgende diskusjoner på månedsmøtene på Vonheim var også en del av tilbudet for lillehamringene og Anders Sandvig. Møtene og diskusjonene kom til å bety mye for ham: «Men vi som har hatt den glede å treffe disse menn, vi glemmer sent eller aldri møtene der oppe og det møtene ga oss av impulser og tro på vårt folk og vårt lands framtid».⁶⁾

EN FORANDRINGENS TID I NORGE

Også på riksplanet var det sterke polariseringer politisk og kulturelt i slutten av forrige århundre. Liberalismen, opprinnelig et ideologisk brekkjern til å rive ned gamle stengsler og øke den personlige friheten for derved å skape større likhet mellom alle borgerne, ble nå mer åpen for sterkere inngrep i samfunnslivet. Politisk var den viktigste seieren i demokratiseringsprosessen innføringen av parlamentarismen i 1884.

Polariseringen i politikken hadde utkrystallisert Venstre og Høyre som politiske partier i 1884. Blant industriarbeiderne hadde klassebevisstheten som nevnt resultert i de første livskraftige fagforeningene. Det norske arbeiderparti ble stiftet i 1889, samme året som typografe-

ne og fyrstikkarbeiderskene gjennomførte landets første streiker. Viktige kampsaker i disse åra var opphevelsen av barnarbeid, 8-timersdagen og arbeidervern.

Flere av disse sakene ble kjempet fram i Anders Sandvigs ungdomsår. Det var saker som opptok mange mennesker den gangen, selv de som stod utenfor organisasjonene og det politiske livet. Den våkne unge mannen fra Romsdalen var neppe uberørt av det som foregikk.

Den sosiopolitiske utviklingen, utflyttingen til byene og til Amerika sammen med omlegging til pengehushold førte bl.a. til at det gamle livsmønsteret ble brutt opp. De gamle samværsformene ble erstattet med foreningsliv. Overalt ble det stiftet sangkor og musikkforeninger, frivillige skytterlag og ungdomslag. Dette var nytt i norsk historie. I Lillehammer var det et sterkt foreningsliv da Anders Sandvig kom dit, og virksomheten i foreningene var i ferd med å politiseres. Lillehammer Handelstands forening stod i hovedsak for Høyrestandpunktene, mens Samfundet kjempet på Venstres side.

De siste tiårene av det forrige århundre var en forandringens tid med store omveltninger på de politiske, kulturelle og sosiale områder. Mye av det gamle ble forkastet til fordel for det nye som trengte fram på alle felter. Det er på denne bakgrunn Anders Sandvigs innsamlingsarbeid må ses.

...som åndet av fred og landlig idyll

Anders Sandvig fikk leie en møblert leilighet hos landmåler Julin midt i Storgata på Lillehammer. Den lå svært sentralt og leien var rimelig. Huset står i dag i byavdelingen på Maihaugen.

Ingeniør Julin som hørte til de «kondisjonerte» i Lillehammer, sørget for at den nye tannlegen ble presentert for de «riktige» personene, og de avla visitter hos den solide borgerklassen i Lillehammer. Blant dem han ble introdusert for som fikk størst betydning for ham i første omgang, var dr. Torp. Han drev et sykehjem, og dit gikk Sandvig daglig for å spise middag. Dr. Torp kom med gode råd når det gjaldt Sandvigs helse og kunne trøste og oppmuntre ham, noe som var viktig nok. Sandvigs humør svingte sterkt, kanskje ikke så underlig med en dødsdom hengende over seg. Dr. Torp tok også Sandvig med seg til Gausdal høyfjellssanatorium om sommeren. Dette oppholdet fikk trolig avgjørende betydning for at Anders Sandvig gjenvant helsen, selv om han måtte være ytterst forsiktig i mange år framover.⁷⁾

Byens borgere var ellers jevne og greie, og han følte seg alltid velkommen hos de fleste. Det var nokså enkle forhold på Lillehammer. «Byen åndet av fred og landlig idyll. Flere av byens fedre hadde i bakgården sin stall

og sitt fjøs med dyr på båsen, dessuten rom for griser og høns. --- Det var en daglig foreteelse morgen og aften å se kuer bli drevet gjennom gatene til og fra beitet. --- Men for øvrig gikk alt sin jevne, rolige gang. Der var ingen ordensforstyrrelser. Byens eneste politibetjent hadde fredelige dager».⁸⁾ Men i lengden ble det et altfor ensformig liv, han var jo en ungdom, bare litt over 20 år gammel. En forandring ble det året etter da en annen ungdom også kom flyttende til byen. Det var den unge journalisten Johan Filseth som ble redaktør for det ny-startede bladet «Framgang». Han vanket i kretsen rundt «Vonheimfolket» og ble ansett for å være svært radikal. Disse to ble snart godt kjente, og utviklet et livslangt vennskap. Sandvig fikk også en god kontakt innen pressemiljøet, noe som fikk stor betydning for ham seinere.

En sammensatt personlighet

Anders Sandvig var et utpreget følelsesmenneske. Humøret kunne svinge fra overgiven letthet og optimisme til den svarteste fortvilelse. Det virker som det aldri var langt mellom gråt og latter hos ham. I erindringsbøkene hans fins mange eksempler på disse følelsesmessige svingningene. Men hans kjenslevarhet var kombinert med fasthet og evne til å forfølge langsiktige mål. Moren hans var kjent for sin ukuelige energi. Den karakteregenskapen arvet sønnen. Det var også av moren han hadde lært hva arbeid og plikter betydde. «Det nyttet aldri for meg å sluntre unna i noen retning,» sa han selv da han ble spurt om morens betydning. For å utrette det han kom til å gjøre, må han ha hatt en sterk selvdisciplin og en voldsom arbeidskapasitet. Vi ser det på hvordan han slet og arbeidet seg fram til en utdanning, og også seinere i livet da han var tannlege og museumsgrunnlegger samtidig. Og han utøvde begge yrker på en bemerkelsesverdig måte gjennom et langt liv.

Anders Sandvig var også en selvstendig og meget målbevisst personlighet. Han hadde den oppdrift som var nødvendig for å ta steget fra en kultur- og livsform og over i en helt annen. Han var et handlekraftig overskuddsmenneske med en sterk selvhevdelsestrang, og han skapte seg sin egen unike karriere. Anders Sandvig var en sammensatt natur. Om man sa at han hadde en karakteregenskap, kunne man like gjerne også si at det motsatte var typisk for ham.⁹⁾ Han var ærgjerrig og hadde et sterkt behov for å være den fremste, og han kunne være hensynsløs når noe gikk ham imot. Og han tapte aldri et mål av syne. På sine eldre dager hadde han en

Anders Sandvig og Anna Uchermann giftet seg i 1889. Bakerst fra venstre står Anna og Anders Sandvig, ukjent. I første rekke fra venstre foran: Sandvigs svigerfar, skipskaptein Christian Uchermann med barnebarnet Thale på fanget, hans andre hustru Thale, ukjent.

sølvplate på arbeidspulten sin. På den var det inngravert: **DEN SOM VIL REKKE DE LANGE MÅL, MÅ LÆRE SEG KUNSTEN Å KUNNE VENDE.**

Samleren

Selv om enkelte på Lillehammer hadde spådd Anders Sandvig en lite gunstig framtid som tannlege, gikk det brukbart med praksisen. Han var ikke sterk, så han arbeidet bare to timer om formiddagen og en time om ettermiddagen. Men han hadde nok å gjøre hele tida, og tjente såpass at han både kunne spare noe og betale av på gammel gjeld. Den korte arbeidsdagen gjorde også at han fikk tid til overs, blant annet til lesning.¹⁰⁾

Hans planmessige og vel gjennomtenkte livsførsel ga resultater på lang sikt. Gjenvinningen av helsa og det lille økonomiske overskuddet som arbeidet hans etter hvert gav, satte ham i stand til å ta del i det som skjedde

i samtid og lokalmiljø. Han begynte å interessere seg for de materielle kulturhistoriske minnene våre; han kjøpte sine første antikviteter. Det var begynnelsen til et usedvanlig og bemerkelsesverdig livsverk: De Sandvigske Samlinger: «Uerfaren som jeg var, maatte jeg gå frem efter bedste skjønn. Men jeg kan nok si jeg la til det viktigste; kjærligheten til vore gamle kulturskatte, og min store drøm om at være med og vække sansen for de store værdier som holder paa at gaa til grunde».¹¹⁾

I løpet av sitt liv fikk Anders Sandvig mange ganger spørsmål om hvorfor han begynte å samle på gamle hus og gjenstander. I uttalelser til avisene i forbindelse med de store jubileene i livet hans, la han vekt på forskjellige årsaker. Av Kristiansundsposten kan en lese at han som barn hadde vært sterkt opptatt av vraket i fjæra heime på Hustad, og at han hadde grunnet mye på hvor gjenstandene fra forliset hadde tatt veien.¹²⁾ I et intervju med den danske avisa Berlingske Tidende nevnte han

Villaen som Anders Sandvig bygde i Jernbanegata like ved jernbanestasjonen, var i dragestil, en populær stilart i tida omkring århundreskiftet.

ikke vraket i fjæra, men Berlinoppholdet som viktigste grunnen til at «han kom ind paa denne sit Livs Bedrift». ¹³⁾

Han var også inne på at det var moren som hadde vekket sansen hos ham for gamle gjenstander. ¹⁴⁾ I memoarbøkene som han skrev på eldre dager, la han derimot vekt på møtet med samleren Tron Eklestuen fra Vågå som handlet med «gammelt skrap», og at han så oppkjøperne til A. Hazelius fra Nordiska Museet i Stockholm reise gjennom Lillehammer med kjerrelasse fulle av gamle saker.

Det var ikke så enkelt for Sandvig å gi et entydig svar på spørsmålet om hvorfor han var begynt å samle på gamle gjenstander. Og ganske sikkert var det flere grunner, noen var av personlig art, andre skyldtes tida og impulser utenfra. Det å samle antikviteter var ikke Anders Sandvig aleine om. Også på Lillehammer var det

privatpersoner som samlet og som avverterte i avisene at de var kjøpere av gamle gjenstander. ¹⁵⁾ Sandvig var naturligvis ikke ukjent med kong Oscars samlinger av hus på Bygdøy. Hazelius' innsamlingsarbeid kjente han fra egen erfaring, og det er ikke usannsynlig at han kjente til Bernhard Olsen som drev liknende innsamling og utstillingsvirksomhet i Danmark i begynnelsen av 1880-årene.

Det må heller ikke glemmes at en slik samlerinteresse «lå i tida». I denne perioden eksisterte det i Norge sterke kulturpolitiske strømninger som understreket verdien av den nasjonale kulturarven. Dette skjedde først og fremst i opposisjonen til Danmark, som mange nordmenn hadde en kulturell mindreverdigetskjenne overfor, men også overfor Sverige som vi var i union med. Det var denne selvhevdelseslinja som på det politiske planet førte fram til unionsoppløsningen i 1905.

Det var en våknende interesse og forståelse for den «innfødte» norske kulturen. Embetsmennene og byborgerne representerte borgerklassens kultur, der man la vekt på musikk, teater og litteratur som var i slekt med den klassiske og mer europeisk orienterte åndsdannelse. Flere og flere fikk imidlertid øynene opp for at Norge hadde en verdifull innenlands kulturell tradisjon, uttrykt gjennom folkeviser, eventyr, folkemusikk og dialekter. Innsamlingsarbeidet på disse feltene var med og styrket bygdefolks selvbevissthet overfor byene, men også nasjonen overfor Danmark og Sverige.

Anders Sandvigs innsamlingsarbeid må ses i sammenheng med disse allmenne tendensene i tida. Han samlet inn og viste fram hus og gjenstander enten av høy alder og/eller av høy estetisk verdi. Derved fikk han fram at selv om vi ikke hadde slott og borger, så hadde vi noe vi kunne være stolte av som kulturnasjon. Vi hadde både en særegen trearkitektur og en folkekunst som kunne måle seg med andre lands – og den var gammel. De mest betydningsbærende monumenter man kunne vise til, var stavkirkene og vikingskipene. De viste tilbake til storhetstiden i middelalderen og vikingtiden.

Som en sammenfattende forklaring på Anders Sandvigs samlerarbeid kan en kanskje si at det var et resultat av en serie sammenfall av heldige omstendigheter. For det første fantes hans «medfødte» og miljøbestemte interesse og sans for den materielle kulturen i det gamle bygdesamfunnet som var i full oppløsning. For det andre falt denne sammen med en nasjonal blomstringstid der det var både kulturelt og politisk viktig å styrke sansen for fortida og den nasjonale identiteten. I denne perioden var det legitimt å lære sine barn å elske sitt fedreland. For det tredje førte de økonomiske oppgangstider i samfunnet og for den enkelte til at kontantene som trengtes til innkjøp og utstilling, fantes. Og en praktisk ting som utbyggingen av jernbanen, gjorde det mye enklere og billigere å flytte f.eks. hus og hele gardsanlegg. Endelig bør nevnes at Sandvig mottok impulser utenfra gjennom Berlinoppholdet, Arthur Hazelius' arbeid i Sverige og Bernhard Olsens i Danmark.

I minnebøkene sine, i avisintervjuer og ved andre anledninger har Anders Sandvig selv og andre framstilt innsamlingsarbeidet som en redningsaksjon av nasjonale kulturskatter, ja, nærmest som det var i siste liten de fikk trukket gjenstandene ut av det brennende bålet. Men da skal vi huske på at Anders Sandvig stort sett har skrevet sin egen historie slik han oppfattet den og mente den burde fortelles. For noen gjenstander var det snakk om en redningsaksjon, men ikke i sin alminnelighet, selv om kanskje Sandvig har opplevd arbeidet sitt slik. Det er i dag, 100 år etter at Sandvig startet sin samler-

Anders Sandvig på sitt kontor med ei langpipe skåret av den kjente treskjæreren Lars Prestmoen. Han skar støpemodeller i tre for gullsmed Frisenberg og arbeidet piper hos G. Larsen Pipefabrikk.

gjerning, langt flere gamle hus og gjenstander igjen i Gudbrandsdalen enn det som noen gang er kommet til museene. Altså kan det ikke ha vært restene av vår materielle kultur de reddet fra undergangen, men en del av den.

Anders Sandvig og de andre folkemuseumsskaperne hadde behov for å legitimere innsamlingsarbeidet sitt, ikke minst fordi de ble møtt med argumenter som at de tømte bygdene for alt det som kunne gi folk en identitet. I tillegg kom at Anders Sandvig fra førstningen av nok manglet et teoretisk overbygg for det han gjorde. Der var han i godt selskap med Arthur Hazelius og Bernhard Olsen.¹⁶⁾ Men han hadde en usvikelig kjærlighet til det gamle samfunnets fysiske minnesmerker, og etter hvert ble han en så god kjenner av Gudbrandsdalens kulturhistorie at han kan bære benevnelsen «en genial samler». Han hadde kanskje ingen vitenskapelig fundert teori verken for innsamlingsarbeidet eller for utstillingene.

Han utviklet nok teoretiske modeller for utstillingene sine etter hvert, men selv om de ikke er så tydelige fra første stund, er det helt åpenbart at det var som formidler Anders Sandvig hadde sin styrke. Hans fortrolighet med det tradisjonelle arbeidslivet og livsmønsteret sammen med en utrolig sterk intuisjon for å gjenskape det riktige og representative, gjorde etter hvert samlingene til noe helt spesielt i norsk museumshistorie.

I ettertid kan vi fastslå at storheten i Anders Sandvigs skaperverk ikke først og fremst ligger i at han reddet den

gamle bygdekulturen ut av det flammende bålet, men at han trakk fram den anonyme manns og kvinnes liv og historie og «holdt» den opp for et bredt publikum og sa: «Se hva de gjorde, hva de evnet og maktet under sine betingelser og forhold.» Derved gav han en stor del av befolkningen som inntil da ikke hadde hatt noen historie, en identitet og en bakgrunn og gjorde deres liv i arbeid og fest, i sorg og i glede til noe som var verdt å legge merke til. *Det* var noe nytt, og det er der storheten i hans verk ligger.